

Budzar M. M. The opposition as the constituent of farmstead culture of Ukraine in the 19th century (on the materials of Poltava and Chernigiv lands).

This article examines the phenomenon of opposition as the factor defining the originality of farmstead culture in Ukraine in the 19th c. which manifested itself mainly in Poltava and Chernigiv regions in the connection with the problems of national intelligentsia ideology formation.

Т. Г. Гончарук

**РОЛЬ “КОММЕРЧЕСКОЙ ГАЗЕТЫ” У СКАСУВАННІ ПІЛЬГ
ОДЕСЬКО-КАВКАЗЬКОГО ТРАНЗИТУ 1831 Р.**

У першій половині ХІХ ст. помітним явищем українського товарообміну був “одесько-кавказький транзит”, що існував в силу надання Одесі прав порто-франко (16 квітня 1817 р.) та сухопутного транзиту (14 серпня 1818 р.), я також торговельних пільг, наданих Закавказькому краю 8 жовтня 1821 р. [1] Зазначений транзит зв’язував Персію та Закавказзя з німецькими промисловими виробниками маршрутом Лейпциг — Броди — Радзивилів — Одеса — Редут-Кале — Тбілісі — Персія. Проте вищезгадані пільги були надані Закавказзю терміном на 10 років. У другій половині 1820-х рр. мала місце гостра дискусія між апологетом фіскальних інтересів імперії міністром фінансів Є. Канкріним та захисниками інтересів промисловості Центральної Росії, які вимагали завершення дії митних пільг Закавказзя, та генерал-губернатором Південної України М. Воронцовим, “головним управляючим Грузією” О. Ермоловим, тбіліським губернатором М. Сипягіним та іншими захисниками “місцевого економічного інтересу”, які наполягали на продовженні терміну дії пільг після 1831 р.

Зазначеному протистоянню вже приділялася певна увага в історіографії (особливо у працях П. Міллера та О. Оглобліна [2]), проте багато його аспектів ще не набули належного висвітлення. Це, зокрема, стосується і ролі, що її тоді відіграла преса й особливо “Коммерческая газета”. Фундацію цього друкованого органу Департаменту зовнішньої торгівлі Міністерства фінансів Є. Канкрін називав серед головних досягнень цієї установи у звіті за перші 10 років свого керів-

ництва (“... видання “Коммерческой газеты” мало вельми помітний вплив на купецтво, сприяло розповсюдженню й укоріненню понять про правильну торгівлю й, можна сказати, мало навіть вплив на загальну спрямованість та мораль торговельного прошарку” [3]). Звісно, зазначений часопис відбивав думки й прагнення самого керівника фінансового відомства. На вельми тривалий час (від 1829 до 1859 рр.) газету очолив однодумець Є. Канкріна — молодий (на момент призначення редактором йому було лише 18 років) випускник петербурзького “Шляхетного пансіону” Григорій Павлович Неболсін (1811 — 1896 рр.)

Вже від початку свого існування “Коммерческая газета” дозволяла собі недоброчливі коментарі щодо транзиту Лейпциг — Броди — Одеса — Закавказзя. Наприклад, влітку 1828 р. вона надрукувала таку кореспонденцію з Тбілісі: “Купці наші з Лейпцизького ярмарку повернулися. Серед кращих шовкових хустин, що вони їх там купили, більша частина виявилася виробництва московських фабрик; а ситці, що вони привезли, поступаються у якості Санкт-Петербурзьким та московським, яких зразки ми отримали безпосереднього з фабрик” [4]. Подібні “байки” про високоякісні російські вироби були, загалом, притаманні для демагогії прихильників жорсткого протекціонізму. А “Коммерческая газета” і в подальшому у боротьбі із “закавказьким транзитом” використовувала тезу про те, що ця галузь торгівлі занепадає під тиском більш “правильної” торгівлі у Закавказзі російськими промисловими товарами. Газета також зберігала упереджено негативне ставлення до деяких галузей торгівлі Лейпцизького ярмарку та, особливо, галицького міста Броди [5].

“Коммерческая газета” особливої уваги приділяла Нижегородському ярмарку та перспективам розвитку його зв’язків із Закавказзям, як альтернативи торгівлі між цим краєм та ярмарком Лейпцизьким [6], а також вивченню ринків збуту у Персії, що їх російські промисловці мріяли завоювати [7]. Також наводилися відомості про потенційних конкурентів Росії у цій боротьбі. Так було надруковано переклад частини праці купця та французького консула у Тбілісі Гамби про торгівлю азійських портів Туреччини, зокрема Трапезунд [8].

Окрім редактора Г. Неболсіна зазначені питання докладно

розглядали й інші дописувачі газети. Наприклад, В. Пельчинський, що здійснив подорож по Закавказзю й навесні 1831 р. стверджував: “Хоча вірмени, грузини й перси вже дуже звикли до торгівлі з Лейпцигом, але, при всьому тому, їхні торгові операції з цим ринком за останні три роки вельми послабилися, а торговельні їх зносини з нашими фабрикантами, навпаки, посилилися. Закавказькі купці не тільки знайшли усе необхідне для них, й того ж самого гатунку у наших виробачах, але ще й зв’язки їхні з нашими фабрикантами та купцями являють для них важливу вигоду через надання довготермінового кредиту. Лейпцизькі ж купці не надають їм кредиту довше ніж до Одеси, і то із забезпеченням одеських торговельних контор, тому цей кредит коштує значно дорожче. А у наших фабрикантів та купців вони знаходять кредит на 8 місяців й навіть на рік, у чому я переконався на ділі.”

В. Пельчинський вважав подальше завоювання закавказького та персидського ринків стратегічним завданням російської промисловості. “Успіхи наших вітчизняних мануфактур, — зазначав він, — при благодворному сприянні уряду, в останні роки зробилися такими важливими, що після задоволення власних потреб, залишається ще значний надлишок мануфактурних виробів, якому потрібно знайти вихід за кордон.” В. Пельчинський констатував, що зазначений надлишок товарів Росії навряд чи вдасться продавати на Захід (“європейські ринки, через численні причини, не можуть надати нашим мануфактурам вигідного збуту”), тому, на його думку, російські купці мали б “звернути усі свої зусилля на поширення торговельних зв’язків з азійськими народами”, оскільки “розкіш закавказьких та персидських споживачів ще далека від тієї, якої досягли європейці.” Серед заходів, які мав би здійснити уряд для сприяння цьому збуту, В. Пельчинський називав, зокрема, поширення судноплавства на Каспійському морі. Оскільки шлях російських товарів через Кавказ був вельми складним (в тому числі й через напади горців) й дорогим, саме каспійська торгівля, на думку захисників російських промислових інтересів, мала стати йому альтернативою. Як вважав В. Пельчинський та його однодумці, Тбілісі тісно пов’язаний з інтересами чорноморської та європейської торгівлі, мав поступитися місцем головного торговельного центру Закавказзя на користь Баку. “Портове

місто Баку є єдиним для поширення у Закавказзі торгівлі російського купецтва. Цей порт обіцяє блискуче майбутнє нашій торгівлі з Азією.” — стверджував він. Тому В. Пельчинський вельми позитивно оцінив скасування транзитних (так званих “рахтарних”) мит на дорозі між Баку та Тбілісі у 1830 р. Він також наголошував на необхідності створювати у краї російські “складські контори”, в першу чергу у Баку, через які росіяни могли б продавати купцям-вірменам свої промислові вироби. У майбутньому, на думку В. Пельчинського, російські вироби могли б замінити практично всі найменування товарів, що їх Закавказзя отримувало транзитом через Правобережну Україну та Чорне море з Європи [9].

Розвиток судноплавства на Каспійському морі хвилював й інших прихильників просування російських промислових виробів у Закавказзя та далі на Схід. “Коммерческая газета” публікувала щодо цього питання ґрунтовні розвідки [10] та повідомляла про державну підтримку проекту пароплавного сполучення на Каспійському морі. Зокрема, про будівництво одного пароплава “для рейсів у Баку, а якщо дозволить час, і у Зензелі” й готовність уряду, задля потреби каспійської торгівлі, будувати пароплави надалі [11]. Таке сприяння пароплавству на Каспійському морі контрастувало зі зволіканням щодо влаштування пароплавного сполучення на лінії Одеса — Редут-Кале.

“Коммерческая газета” підтримувала будь-які заходи, спрямовані на поширення у Закавказзі російських промислових виробів, зокрема створення у Тбілісі указом від 3 січня 1831 р. компанії під “фірмою Закавказького торговельного депо [12].” “Коммерческая газета” передала зміст публікацій з трьох чисел “Тифлисских ведомостей” щодо мотивів створення вищезгаданої компанії. Зокрема, у цих публікаціях йшлося і про недосконалість дії указу 8 жовтня 1821 р. “... Цим указом, — стверджувала газета, — скористалася лише частина туземного закавказького купецтва з числа вірмен. Багато з них значно просвітилися від подорожей до Європи й знайомств з тамтешніми неогоціантами, навчившись у них практичному діловодству зовнішньої торгівлі. Тбілісі, головне місце, куди приїзять росіяни, які є найбільшими споживачами товарів, що привозяться сюди, внаслідок дії указу, з Лейпцизького ярмарку, також багато чим зобов’язаний цьому їхньому припливу. Але цілий край безпосе-

редньо мало виграв, бо на Лейпцизький ярмарок возять звиси лише чисті гроші, а не місцеві вироби, — ще менше виграла Росія, бо її товари могли б замінити у Закавказзі європейські. І, насправді, купці закавказькі з року у рік все менше і менше почали купувати виробів російських фабрик”. Отже, автори зазначеної публікації (на відміну від В. Пельчинського та інших авторів з “Коммерческой газеты”) дивилися на динаміку поширення російських товарів без особливого оптимізму. У публікації, між іншим, констатувалося, що головним “центром закавказької торгівлі” був Тбілісі, головними купцями — вірмени, а російські купці були практично відсутні (“Головні торговці суть вірмени. Лише декілька є багатих купців з мусульман, тільки один досить багатий дім з грузин у Тбілісі й, нарешті, один лише російський купець веде значний торг з Кавказом”), головним “джерелом привезення мануфактурних виробів” — Лейпцизький ярмарок. Серед заходів, що мала б здійснити вищезгадана торговельна компанія, автори публікації називали, між іншим, розвиток маршруту російських товарів як через Кавказ, так і через Каспійське море, для чого створювалася і мережа комісіонерів компанії у Москві, Владикавказі, Астрахані та Баку [13]. Зазначена публікація засвідчувала, що без суттєвого державного втручання російським виробам навряд чи вдасться витіснити європейські із Закавказзя.

“Коммерческая газета” звертала увагу на зменшення обсягів торгівлі між Грузією та Лейпцигом напередодні завершення дії торговельних пільг, сподіваючись, що це призведе до посилення торговельних зв’язків з Нижегородським ярмарком та російськими виробниками (“Протягом минулого та теперішнього місяців, — повідомляв у червні 1830 р. тбіліський кореспондент газети, — надіслані з Тбілісі до Нижегородського ярмарку значні суми грошей. Завершення терміну переваг, подарованих височайшим указом 8 жовтня 1821 року закавказькому купецтву по іноземній торгівлі є причиною того, що капітали, які раніше вивозилися звідси до Лейпцигу, спрямовуються всередину Росії. Можна сподіватися, що така зміна закавказької торгівлі буде мати вигідні наслідки для нашої промисловості [14]”).

З червня 1831 р. були затверджені нові “Положення про влаштування торговельних та митних справ у Закавказькому краї”, що практично ліквідували головні митні пільги зазна-

ченого краю й створювали несприятливі умови для функціонування транзиту Лейпциг — Броди — Одеса — Тбілісі [15]. Це невдовзі призвело до припинення зазначеного транзиту та занепаду закавказької торгівлі загалом. Після публікації тексту “Положень...” та штатів митних установ, доданих до них, у липневих числах “Коммерческой газеты” [16], її редактор виступив зі своїми поясненнями доцільності здійснених змін митного законодавства для Закавказзя. До його статті, між іншим, було додано список публікацій у 12 числах його газети, що схиляли громадську та урядову думку до усвідомлення необхідності зазначених змін. Думки, висловлені Г. Неболсіним, постфактум певною мірою відрізнялися від того, що писала його газета до скасування пільг (загалом, Григорію Павловичу була притаманна нещирість суджень стосовно різних економічних питань, задля досягнення мети він міг висловлювати тези, які цілком суперечили одна одній, на що звертав увагу О. Оглоблин [17]). На початку редакторської статті було проаналізовано пільги, надані Закавказзю 1821 р. “Мета цього указу, — писав Г. Неболсін, — була двоякою: по-перше, залучити до наших Закавказьких областей торгівлю Верхньої Азії, зробивши Тбілісі головним її місцем складування; й по-друге, розкрити через це джерела багатств того краю й тим самим сприяти піднесенню його добробуту.” Зазначені цілі указу, на думку Г. Неболсіна, не були досягнуті: добробут краю суттєво не покращився, а європейський транзит до Персії на перейшов на російські терени, європейські ж товари, що приходили з Лейпцига через Одесу, поширювалися майже виключно серед населення самого Закавказзя. “Ми не встигли, — відзначав редактор, — відволікти торгівлю Верхньої Азії від попереднього її напрямку, бо відомо, що Північна Персія продовжує отримувати європейські товари через Арзерум, Требизонд й Константинополь, а товари, що постачаються з Лейпцигу прямо до Редут-Кале, розповсюджуються переважно у наших Закавказьких областях.”

Г. Неболсін визнавав, що європейські товари з Лейпцигу швидко витісняли із Закавказзя російські, що завдало значних “збитків російським мануфактурам й торгівлі.” “До запровадження цієї пільги, — писав редактор, — Росія постачала у Закавказзя власних та чужоземних товарів на кілька мільйонів; з відкриттям порту Редут-Кале порту для лейпцизької торгівлі,

грузини почали закуповувати у нас лише ті товари, що через їх дешевизну, важкість або крихкість незручно було привозити з інших держав.... З Лейпцизького ярмарку вони постачали транзитом бавовняні, вовняні вироби, також цукор, напої й інші товари, довіз яких з року в рік збільшувався...” На показниках обігів товарообміну Закавказзя Г. Неболсін доводив, що довіз європейських товарів у цей край зріс від 1825 до 1830 рр. майже вдвічі (з 3. 809 тис. крб. до 6. 813 тис. крб.).

Таким чином, Г. Неболсін заперечував ті тези, які лунали зі шпальт його газети у попередній період (у статті В. Пельчинського та ін.). По-перше, про те, що російські товари успішно конкурували з європейськими на ринку Закавказзя. По-друге, про поступовий занепад довозу транзитних товарів до Редут-Кале з Лейпцигу. Більш того, Г. Неболсін тепер стверджував, що “якщо в останній час вивіз [у Закавказзя] російських товарів трішки збільшився, то це слід пояснювати війною з Персією та Туреччиною, яка перешкоджала транзиту,” а за нормальних умов довіз транзитних європейських товарів у край неодмінно збільшувався. Отже, Григорій Павлович визнав, що “Положеннями...” від 3 червня 1831 р. російський уряд фактично ліквідував стрімко зростаючу галузь торгівлі задля задоволення інтересів російської промисловості у Закавказзі й туманних перспектив просування російських товарів до Персії [18].

Таким чином, скасування митних пільг Закавказзя та “одесько-кавказького транзиту” 1831 р. було прикладом використання преси як засобу підтримки у просуванні відповідних законів в економічній сфері. Застосувавши в якості рупора своїх ідей “Коммерческую газету”, та вживши низку інших заходів, захисники інтересів російської скарбниці та промисловості вищезгаданим законом завдали значних збитків українській та грузинській торгівлі, тоді як місцева преса Південної України та Закавказзя ще не була спроможна захистити економічні інтереси своїх регіонів.

Примітки:

1. Полное собрание законов Российской империи. (Далі — ПСЗРИ). — Собр. 1. — Т. 34. — № 26. 792. — С. 208–211; ПСЗРИ. — Собр. 1. — Т. 35. — № 27. 479. — С. 449–454; ПСЗРИ. — Собр. 1. — Т. 36. — № 27. 786. — С. 168.
2. Оглоблін О. Нариси з історії капіталізму на Україні. — К., 1930. —

- С. 54–61; Миллер П. Русская транзитная торговля в XIX веке // Русское экономическое обозрение. — 1900. — № 5. — С. 99–106.
3. Институт рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. — Ф. 57. — Спр. 58. — Арк. 32.
 4. Тифлис // Коммерческая газета. — 1828. — 4 августа.
 5. Лейпциг // Коммерческая газета. — 1830. — 1 февраля; Броды // Коммерческая газета. — 1830. — 8 февраля; Броды // Коммерческая газета. — 1830. — 19 апреля; Лейпциг // Коммерческая газета. — 1830. — 11 июня.
 6. Тифлис // Коммерческая газета. — 1830. — 23 июля; Сведения о Нижегородской ярмарке // Коммерческая газета. — 1830. — 2 октября; 4 октября; Взгляд на Нижегородскую ярмарку // Коммерческая газета. — 1830. — 11 октября, 15 октября.
 7. Взгляд на торговлю Персидского государства // Коммерческая газета. — 1830. — 16 апреля.
 8. О некоторых портах и городах Азиатской Турции в торговом отношении // Коммерческая газета. — 1830. — 2 апреля, 5 апреля.
 9. Пельчинский В. О распространении сбыта российских мануфактурных изделий в Закавказье и Персии // Коммерческая газета. — 1831. — 28 марта.
 10. О мореходных способностях Каспийского моря и о пристанях по западному берегу оною // Коммерческая газета. — 1830. — 1 января, 11 января; О каспийском судоходстве // Коммерческая газета. — 1831. — 3 июня, 6 июня.
 11. Внутренние известия // Коммерческая газета. — 1830. — 23 апреля.
 12. ПСЗРИ. — Собр. 2. — Т. 6. — Отд. 1. — № 4238. — С. 4, 5.
 13. Коммерческая газета. — 1831. — 4 июля.
 14. Тифлис // Коммерческая газета. — 1830. — 2 июля.
 15. ПСЗРИ. — Собр. 2. — Т. 6. — Отд. 1. — № 4622. — С. 440, 443, 444.
 16. Коммерческая газета. — 1831. — 8 июля, 11 июля.
 17. Оглобин О. Знач. пражя. — С. 217.
 18. Несколько слов о Закавказской торговле // Коммерческая газета. — 1831. — 19 сентября.

Анотації

Гончарук Т. Г. Роль “Коммерческой газеты” в ликвидации льгот одесско-кавказского транзита 1831 г.

На примере “Коммерческой газеты” автор рассматривает использование прессы как способа поддержки в продвижении российских товаров посредством одесско-кавказского транзита, который связывал Персию и Закавказье с немецкими производителями.

Goncharuk T. G. The role of “The commercial newspaper” in the forfeiture of Odessa-Kuakas transit of privileges in 1831.

On the example of “The commercial newspaper” the author examines the use of press as a method of support in the advancement of Russian goods by means of Odessa-Kuakas transit, which connected Persia and Transcaucasia with German producers.

О. В. Мельник

**РОЗВИТОК СИСТЕМИ САМОМОДОПОМОГИ
ТА САМОУПРАВЛІННЯ У ВИЩИХ ЖІНОЧИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МІСТА ОДЕСИ
У 1906-1917 РР.**

Система освіти російської імперії, хоча й формувалась в умовах самодержавної імперської ідеологічної моделі, не могла не відчувати на собі основні тенденції розвитку світової вищої освіти початку ХХ ст. Внаслідок революційних подій 1905 року більшість студентів університетів та слухачок вищих жіночих курсів чітко висловили свою позицію щодо демократизації освіти, що призвело до зменшення державного втручання та формування системи студентського самоуправління та взаємодопомоги. Вивчення історії її діяльності для сучасної вищої школи, враховуючи наявність великої кількості контрактних студентів, приватних вищих навчальних закладів та не завжди оперативно реагуючої на потреби студентів системи профспілок, повинно сприяти розвитку системи самоуправління у вищій школі, виходячи не з потреб профспілкових організацій, а з потреб студентів.

Тому актуальність дослідження полягає у необхідності вивчення основних складових системи взаємодопомоги слухачок в системі вищої жіночої освіти м. Одеси, що практично не розглядалась в існуючих історичних дослідженнях.

Мета дослідження — винайти основні складові системи самопомоги та їх вплив на процес консолідації жіночої молоді, що навчалась на вищих жіночих курсах міста. У зв'язку з недослідженістю цієї проблеми необхідно залучити широкий масив джерельних відомостей, що включає матеріали періодичної преси того часу та архівні матеріали.

Протягом розвитку вищої освіти завжди виникали питання про побут студентів та слухачок, оскільки від питання побуту